

VERTĖS EKSPERTIZĖ ANGLIŠKAI KALBANČIOSE ŠALYSE IR ARCHYVARO VAIDMUO JĄ ĮGYVENDINANT

DAIVA LUKŠAITĖ

Vilniaus universiteto Knygotyros ir dokumentotyros institutas
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: d.luksaite@archyvai.lt

Dokumentų, kaip įstaigų ir fizinių asmenų fiksuotos informacijos vykdant veiklą, kaupimas lėmė juos saugančių archyvų¹ institucijų atsiradimą. Išskiriama keletas požiūrių į archyvų institucijų veiklos tikslus. Vienas seniausiai įvardytų archyvų institucijų veiklos tikslų – kaupti, išsaugoti dokumentus, tenkinti visuomenės ir mokslo poreikius. Dokumentai archyvų institucijose pradėti kaupti siekiant išsaugoti įstaigų veiklos įrodymus ir kolektyvinę atmintį. Šie tikslai turėjo įtakos ir archyvų institucijų veiklos metodams susiformuoti. Diskusijos vertės ekspertizės (angl. *appraisal*) klausimu archyvarų profesinėje aplinkoje išryškėjo XX a. pradžioje, kai tradicinėje laikmenoje (popieriuje) sudaryti dokumentai sistemingai buvo perduodami saugoti archyvų institucijoms. Vertės ekspertizės raidai nemažos įtakos turėjo angliškai kalbančių šalių, t. y. Jungtinės Karalystės, Australijos, Šiaurės Amerikos, dokumentų valdymo teorija ir praktika. Šiose šalyse susiformavusios vertės ekspertizės įgyvendinimo tradicijos skyrėsi nuo būdingų Vakarų Europos šalims. Istorijos mokslo, archyvistikos, dokumentų valdymo disciplinų įtaka lėmė, kad angliškai kalbančiose šalyse susiformavo savita dokumento, dokumentų valdymo, vertės ekspertizės samprata, o tai turėjo įtakos ir archyvaro reikšmės dokumentų valdymo procesuose sampratai. Keičiantis dokumentų sudarymo ir valdymo technologijoms, kinta požiūris į archyvus ir jų išsaugojimo tikslus, taip pat ir vertės ekspertizę, o visuomenės informacijos poreikis, informacijos reikšmė įstaigų veiklai skatina iš naujo įvertinti dokumentų vadybininkų ir archyvarų patirtį įgyvendinant vertės ekspertizę, t. y. vertinant tiek tradicinėje laikmenoje sudarytus, tiek elektroninius dokumentus.

Šio straipsnio tikslas – išaiškinti, kaip angliškai kalbančių šalių literatūroje atskleista vertės ekspertizės raida, įvertinti archyvaro vaidmenį įgyvendinant vertės ekspertizę.

---

¹ Terminas „archyvai“ (angl. *archives*) paprastai vartojamas dviem prasmėmis. Pirmąja prasme „archyvai“ reiškia neeinamuosius dokumentus, kuriuos saugo juos sudariusi (ar veiklą tęsianti) ar kita įstaiga (toliau – archyvai), antrąja – įstaigą (vietą), kurioje saugomi dokumentai (toliau – archyvų institucijos) [12, 22]. Terminas šiomis prasmėmis vartojamas ir straipsnyje.

Šis straipsnis parengtas pagal Jungtinės Karalystės, Jungtinių Amerikos Valstijų (toliau – JAV), Kanados, Australijos dokumentų valdymo ir archyvų veiklos tyrėjų publikacijas. Vertės ekspertizę Jungtinėje Karalystėje aiškino Ducanas Simpsonas, Susan Graham [24], Nortumbrijos universiteto Informacijos mokslų mokyklos darbuotojas Jimas Whitmanas [31], Viešųjų dokumentų tarnybos darbuotoja Sarah Flynn [18]. Jungtinės Karalystės nacionalinio archyvo vertės ekspertizės strategiją pristato šio archyvo darbuotojas Dakas Stephenas Twigge’as [29].

Vertės ekspertizės ištakas, tikslus savo publikacijose nagrinėja Kanados archyvų veiklos tyrėjai. Britų Kolumbijos universiteto Bibliotekų, archyvų ir informacijos mokyklos archyvų studijų profesorė adjunktė Luciana Duranti svarsto vertės ekspertizės įgyvendinimo klausimus [14], [15], Manitobos universiteto profesorius Terry Cookas aiškina vertės ekspertizės įgyvendinimo būdus Kanadoje, Australijoje [4–6; 28]. Toronto universiteto profesorė adjunktė Barbara Craig apžvelgia vertės ekspertizės raidą angliškai kalbančiose šalyse [9]. Nemažas Kanados nacionalinio archyvo darbuotojų indėlis: Richardas Brownas aiškina komplektavimo strategiją [2; 3], Terry Eastwoodas daug dėmesio skiria visuomenės ir vertės ekspertizės ryšiui atskleisti [16; 17], o Bruce Wilsonas apžvelgia vertės ekspertizę, įgyvendinamą makrolygiu [30].

Buęs JAV nacionalinio archyvo direktorius Theodoras R. Schellenbergas [25; 26], M. Kent Haworthas [10], Mičigano universiteto Informacijos mokslų mokyklos docentė Margaret Hedstrom [11] savo publikacijose nagrinėja vertės ekspertizės sampratą JAV ir kitose šalyje. Dokumentavimo strategijos modelį savo darbuose aiškina Niujorko valstijos Archyvų ir dokumentų administracijos archyvaras, Pitsburgo universiteto Informacijos mokslų mokyklos profesorius Richard J. Coxas [7, 8] ir Masačusetso technologijų instituto Specialiųjų kolekcijų padalinio vadovė Hellen W. Samuels [8]. JAV nacionalinio archyvo ir dokumentų administracijos konsultantas, Britų Kolumbijos universiteto darbuotojas Charlesas M. Dollaras [13], jo kolega Davidas Bearmanas [1] kuria dokumentų, ypač elektroninių, valdymo ir vertinimo strategijas.

Australijos archyvų veiklos tyrėja Barbara Reed [21] apžvelgia vertės ekspertizės raidą Australijoje, Informacijos valdymo ir sistemų mokyklos vadovė Sue McKemish vertina dokumentų tęstinumo koncepciją ir jos įtaką vertės ekspertizei [20].

Vertės ekspertizės raida angliškai kalbančiose šalyse yra svarbi archyvų institucijų, kaip žmonių ir įstaigų atmintį saugančių įstaigų, pažinimo dalis. Šiame straipsnyje pateikiama vertės ekspertizės įgyvendinimo patirtis, straipsnio autorės nuomone, bus naudinga tiek teoriniam, tiek praktiniam vertės ekspertizės įgyvendinimui mūsų šalyje, ypač vertinant elektroninius dokumentus.

Vertės ekspertizė ir pasyvusis archyvaro vaidmuo

Jungtinėje Karalystėje XX a. pirmojoje pusėje archyvų institucijų tikslas buvo išsaugoti įstaigų (asmenu) veiklos įrodymus. Šiam požiūriui susiformuoti, kaip ir vertės ekspertizės raidai šioje šalyje, turėjo įtakos Hillary Jenkinsono, 1947–1954 m. dirbusio Viešųjų dokumentų tarnyboje, teiginiai. H. Jenkinsonas pagrindinėmis archyvų² savybėmis laikė jų nešališkumą, autentiškumą, natūralumą ir dokumentų tarpusavio ryšį. Jis pabrėžė, kad būtina išsaugoti archyvų įrodomumo ir nešališkumo savybes [24, 52], vadinasi, dokumentai turi būti atrenkami nešališkai ir objektyviai. Jo nuomone, saugotinus dokumentus iš įstaigos veikloje sudarytų dokumentų visumos turi atrinkti dokumentų sudarytojai (valdytojai), o ne archyvarai; pastarieji atsakingi tik už dokumentų išsaugojimą, t. y. archyvų vientisumo ir įrodomumo kokybės išlaikymą. Dokumentų sudarytojai (valdytojai) nuolat atrenka saugoti tuos dokumentus, kurie reikšmingi įstaigos administravimui, ir nepriima sprendimų dėl dokumentų reikšmės tyrimams atlikti. Archyvarų įsiterpimas į vertės ekspertizės procesą ir dokumentų vertinimas pagal jų reikšmę tyrimui atlikti, šio autoriaus nuomone, galėjo turėti neigiamos įtakos dokumentų įrodomajai vertei nustatyti [24, 52]. Vertės ekspertizę įgyvendinant šiuo būdu, siekta išvengti dokumentų įrodomosios vertės sunaikinimo, taip pat apsaugoti archyvus nuo tendencingų vertinimų, kurie gali iškreipti istorinius dokumentus [24, 52]. Vėliau dokumentus pagal jų reikšmę veiktai, tyrimui atlikti šioje šalyje siekta atrinkti šiais tikslais: 1) atskleisti įstaigos istoriją; 2) atsakyti į klausimus, susijusius su įstaigos veikla; 3) tenkinti galimus mokslo dokumentų informacijos poreikius [26, 10].

H. Jenkinsonas ypač vertino archyvų įrodomumo savybes, o jo frazė „įrodymų neliečiamumas“ ilgą laiką išliko archyvarų šūkiu. Šio autoriaus požiūrio Jungtinėje Karalystėje laikytasi iki pat XX a. šeštojo dešimtmečio. Tuomet amerikietis T. R. Schellenbergas iš naujo pristatė ir išpopuliarino H. Jenkinsono „įrodomumo“ (angl. *evidentiality*) terminą. Jį T. R. Schellenbergas aiškino kaip ryšius tarp dokumento ir konkretaus veiksmo, iš kurio dokumentas kilo. Į T. R. Schellenbergo išskirtas dokumentų vertes, įgyvendinant vertės ekspertizę įstaigoje, buvo atsižvelgta ir Jungtinėje Karalystėje. Buvo patvirtintos vertės ekspertizės įgyvendinimo procedūros, pagal kurias vertės ekspertizės procesą sudaro du etapai. Pirmuoju etapu dokumentus, praėjus 5–7 metams nuo jų sudarymo, vertina dokumentų sudarytojas įstaigos valdymo tikslu, o praėjus 25 metams nuo dokumentų sudarymo, – archyvaras archyvų komplektavimo tikslu. Taigi archyvarams priskirta teisė vertinti archyvų institucijose nuolat saugotinus dokumentus [24, 52].

---

² Terminą „archyvai“ (angl. *archives*) H. Jenkinsonas apibrėžė kaip vykdant bet kokią, viešąją ar privačią, veiklą ir bet kuriuo laiku sukauptus dokumentus, išsaugotus tam, kad jais galėtų naudotis saugotojas ar jo veiklos tęsėjas [14, 334].

T. R. Schellenbergas išplėtė H. Jenkinsono teiginius, susijusius su vertės ekspertize. Jis pasiūlė atsižvelgti ne tik į dokumentų įrodomąją vertę, bet ir į jų informacinę turinį [24, 52]. T. R. Schellenbergo viešųjų dokumentų vertės ekspertizės koncepcijoje, sukurtoje atsižvelgus į H. Jenkinsono teiginius, numatytas ir kitoks archyvaro vaidmuo įgyvendinant vertės ekspertizę.

Dokumentų pirminė ir antrinė vertė bei archyvaro vaidmuo ją nustatant

Būtina paminėti, kad Šiaurės Amerikos šalyse išskiriamos trys archyvų³ valdymo tradicijos. Dvi iš jų – istorinių rankraščių ir viešųjų archyvų – susiklostė JAV. Pirmajai tradicijai susiformuoti XX a. 7-ajame dešimtmetyje turėjo įtakos tai, kad šioje šalyje rankraščiai pirmiausia pradėti kaupti bibliotekose, o ne archyvų institucijose. Viešųjų archyvų tradicija gimė įsteigus JAV valstybės, valstijų archyvus ir jiems pradėjus veiklą. Trečioji, Kanadoje susiformavusi totalinių (angl. *total*) archyvų tradicija, pagal kurią tiek oficialieji, tiek privačių asmenų dokumentai, kad ir kokia būtų tų dokumentų laikmena, kaupiami archyvų institucijose. XX a. 5-ajame dešimtmetyje nuo archyvarų profesijos atsiskyrus dokumentų vadybininkų profesijai, pastariesiems teko atsakomybė už įstaigų einamųjų dokumentų (angl. *current records*) priežiūrą ekonomiško, efektyvumo ir teisinės atsakomybės įstaigai, iš kurios kilo dokumentai, prasme, o archyvarai dėmesį sutelkė į vertės ekspertizę, neeinamųjų dokumentų (angl. *non-current records*) išsaugojimą dėl jų socialinės ir kultūrinės reikšmės [11, 40]. Viešųjų archyvų tradicijai atstovaujančių archyvarų veiklai turėjo įtakos buvusio JAV nacionalinio archyvo vadovo T. R. Schellenbergo XX a. šeštajame dešimtmetyje suformuluota koncepcija.

T.R. Schellenbergas, kaip ir H. Jenkinsonas, dėmesį sutelkė į dokumento turinio ir dokumento reikšmės ryšio problemą, taip pat svarstė, kokią įtaką šis ryšys turės dokumentų vertės ekspertizei. Pažymėtina, kad šis autorius pripažino įstaigos, jos konteksto reikšmę dokumentams. T. R. Schellenbergas nustatė šio konteksto sampratos ir archyvų ryšį, šio ryšio įtaką dokumentų vertinimui ir dokumentų paruošimui saugoti archyvų institucijose. Atsižvelgęs į dokumentų reikšmės pobūdį, dokumentų sudarymo procesą, dokumentų turinio ir jų tarpusavio ryšį, taip pat į įstaigos kontekstą bei tikėtiną dokumentų reikšmę tyrimams, T. R. Schellenbergas archyvų sampratą siejo ne tik su dokumentų išsaugojimu, bet ir su jų vertės ekspertize. Taigi archyvų sudarymas buvo labiau susietas su dokumentų sudarytojais, jų veikla ir dokumentų valdymu. T. R. Schellenbergo nuomone, viešieji doku-

---

³ Termino „archyvai“ pirmoji prasmė JAV, Kanadoje siejama su įstaigos sukauptais ir jos veiklai vykdyti nebereikalingais dokumentais, t. y. neeinamaisiais dokumentais. Šie dokumentai, kurie turi išliekamosios vertės, yra saugotini ir vadinami archyvais [12, 22].

mentai saugotini archyvų institucijose, nes dokumentai savo reikšmę išsaugo ilgiau, nei jų reikėjo įstaigos einamajai veiklai ir kitiems nei einamajai veiklai tikslams [26, 6]. Taigi įstaigoje sudarytų dokumentų reikšmė susieta su einamąja ir neeinamąja įstaigos veikla. Šioje koncepcijoje išskirtos pirminė ir antrinė viešųjų dokumentų vertės, taip pat tikslai, kurių siekiant atliekama vertės ekspertizė. Pirminė vertė yra dokumentų reikšmė juos sudariusiai įstaigai, antrinė – tyrimui ir privatiems tyrėjams [26, 6]. Dokumentų pirminę vertę nustato juos sudariusi įstaiga, konsultuodamasi su archyvarais. Dokumentai, perduoti saugoti į įstaigos archyvą, ilgainiui įgyja antrinę, arba išliekamąją, vertę kitoms įstaigoms ar kitiems jų vartotojams [25, 133] ir šią vertę turėtų nustatyti archyvarai. Antrinė vertė, anot T. R. Schellenbergo, gali būti dviejų rūšių: įrodomoji ir informacinė. Atliekant vertės ekspertizę, turėtų būti nustatyta dokumentų įrodomumo reikšmė. Įrodomumas suprantamas kaip atsakymas į šiuos klausimus: kokie dokumentai svarbiausi, kad būtų įrodyta, jog įstaiga vykdo savarankiškas funkcijas? koku būdu dokumentai sutvarkyti? kokie dokumentai yra saugotini siekiant parodyti įstaigos struktūrinių padalinių veiklą? Manoma, kad dokumentai, kuriuose yra informacijos apie įstaigos istoriją, duomenų apie jos struktūrą, funkcijas, procesus, tikslus ir paskirtį, procedūras ir rezultatus, turi įrodomosios vertės. T. R. Schellenbergas pripažįsta, kad dokumentai vertinami ne tik dėl jų įrodomosios reikšmės, bet ir informacinio turinio. Dokumentų informacinę vertę sudaro informacija, susijusi su įstaigos administracine veikla, taip pat reiškiniiais, problemomis, asmenimis, su kuriais įstaiga turėjo ryšių. Ši vertė nustatoma atsižvelgus į informacijos ir dokumento unikalumą tikintis, kad viešieji dokumentai, nesant kitų dokumentinių šaltinių, suteiks naudingos informacijos, taip pat į dokumentų informaciją ir jų formą, informacijos sukaupimo dokumente mastą, informacijos ir kitų aspektų, tokių kaip dokumento turinys, reikšmę [26, 24–25]. Vertinti dokumentus pagal juose fiksuotų įvykių, faktų ar reiškinių įtaką ateičiai, dokumentų turinio (vidinę) reikšmę, teikti pasiūlymus dėl jų įvertinimo turėjo istorikai arba kitų sričių specialistai. Šia prasme T. R. Schellenbergas atstovavo archyvų teorijos ir praktikos tyrėjams, kurie teigė, kad dokumentus būtina vertinti pirmiausia atlikus jų turinio analizę [10, 147]. Be to, archyvų kaupimo ir dokumentų valdymo ryšys lėmė, kad pakito archyvaro vaidmens samprata. Archyvaras turėjo aktyviau dalyvauti kaupiant archyvus. Šios profesijos atstovams buvo suteikta teisė atrinkti antrinės vertės dokumentus. Taigi JAV atsakomybė už vertės ekspertizės sprendimus buvo padalyta: įstaigos buvo atsakingos už pirminės dokumentų vertės nustatymą, o archyvarai – už antrinės vertės nustatymą.

Jungtinėje Karalystėje ir JAV įgyvendinamai vertės ekspertizei būdinga tai, kad ji turi būti atliekama susipažinus su visais įstaigos sukauptais dokumentais, išanalizavus dokumentus ar jų grupes. Archyvarai turi išsiaiškinti konkrečių grupių do-

kumentų, sudarytų skirtinguose įstaigos padaliniuose, reikšmę ir aprašyti tuos dokumentus [26, 46]. Archyvarų sprendimą, kurie dokumentai bus saugomi, o kurie ne, lemia šie veiksniai: kurio įstaigos padalinio tiesioginė funkcija priimti su įstaiga, programomis, politika, procedūromis susijusius sprendimus, su kuria įstaigos vykdoma funkcija dokumentai yra susiję, kodėl dokumentai buvo sudaryti ir kas juos sudarė. Šiuo būdu įgyvendinant vertės ekspertizę dėmesys labiau sutelkiamas į dokumentus ir jų turinį. Be to, pripažinta, kad archyvaras, atlikdamas vertės ekspertizę, atrenka ir nuolat saugotinus dokumentus, t. y. atrenka juos archyvų komplektavimo tikslu. Šio straipsnio autorės nuomone, T. R. Schellenbergo pasiūlytas dokumentų dviejų verčių modelis buvo patogus dviem vertės ekspertizės tikslams: įstaigos valdymui arba archyvų komplektavimui. Šios koncepcijos laikytasi tol, kol įstaigų veikloje pradėtos naudoti sudėtingos technologijos, pakeitusios informacijos pobūdį ir formą. Didėjantis įstaigose sudaromų ir archyvų institucijose saugomų dokumentų kiekis privertė ieškoti racionalesnių vertės ekspertizės būdų. Dokumentų vertinimas, atliekant jų turinio analizę nepriklausomai nuo vertės ekspertizės tikslo, nebetenkino visuomenės ir šiuolaikinių įstaigų informacijos valdymo poreikių. Informacijos ir komunikacijos, informatikos ir socialinių mokslų raida, šių mokslų teorinių nuostatų taikymas archyvų teorijoje ir praktikoje, didėjančios kompiuterių galimybės XX a. 8–10 dešimtmetyje keitė įstaigų veiklos pobūdį, lėmė archyvų teorijos pokyčius. Siūlyta vertės ekspertizę grįsti „iš viršaus žemyn“ požiūriu ir atlikti ją makrolygiu. Vertės ekspertizės įgyvendinimas makrolygiu tapo alternatyva H. Jenkinsono ir T. R. Schellenbergo vertės ekspertizės nuostatoms. Dėmesys sutelktas į visuomenės kaip visumos reikšmę, taip pat valdymą plačiąja prasme. Pagrindinės vertės (JAV ir Kanadoje – D. L.) tapo atskaitomybė ir įrodomumas, o konkrečių dokumentų vertinimas virto antraeiliu požymiu. Šiaurės Amerikos šalyse XX a. 9–10 dešimtmetyje išsiskyrė du požiūriai į vertės ekspertizę: visuomenės dokumentavimo (angl. *document society*) ir veiklos įrodymų atskaitomybės tikslu išsaugojimo. Pirmajam požiūriui atstovavo H. W. Samuels, T. Cookas, taip pat jo kolega R. Brownas. Jų teorinių paieškų rezultatas – dokumentavimo strategijos, komplektavimo strategijos ir makroekspertizės bei kitų vertės ekspertizės, atliekamos archyvų komplektavimo tikslu, strategijų sukūrimas. Antrojo požiūrio šalininkai buvo D. Bearmanas, L. Duranti, jų kolegos iš JAV, Australijos. Šių autorių požiūrį į vertės ekspertizę labiau veikė elektroninių dokumentų valdymo aspektai, skyrėsi jų teorinės vertės ekspertizės nuostatos. Šie tyrėjai sutelkė dėmesį į iš funkcijų (procesų) kilusius dokumentus, jų autentiškumo ir patikimumo savybes, o vertės ekspertizę makrolygiu siūlė grįsti ne tik funkcijų, bet ir rizikos analize. Tolesniuose šio straipsnio skyriuose aptarsime šiuos požiūrius į vertės ekspertizę.

Visuomenės dokumentavimas

Dokumentavimo strategija, JAV istorinių rankraščių tradicijos šalininkų reakcija į įstaigų dokumentų valdymo pokyčius, suformuluota XX a. 9-ojo dešimtmečio pabaigoje. Šios strategijos tikslas – sukurti analitinį būdą, kuris nukreiptų dokumentų atranką reikiama vaga, garantuotų tam tikros informacijos apie temą (dalyką) ar veiksmo vietą išlikimą [23, 120] ir padėtų koordinuoti įvairių archyvų institucijų veiklą. Pagrindiniai šios strategijos tikslai – analizuoti pasaulį, kurį reikia dokumentuoti, suvokti dokumentuose užfiksuotas problemas ir sudaryti planą, kad būtų užtikrintas priimamų sprendimų, funkcijų ar veiklos konkrečioje geografinėje srityje dokumentavimas [22, 126], – turėjo padėti planuoti archyvų institucijose saugotinų dokumentų vertinimą ir atranką. Įgyvendinant strategiją pirmiausia turėjo būti pasirinkta ir apibrėžta tema (dalykas), kuri bus dokumentuota, paskui parinkti konsultantai bei sukurta strategijos įgyvendinimo erdvė, parengta tyrimo struktūra bei atliktas prieinamų dokumentų tyrimas, taip pat atrinkti ir paskirstyti dokumentai [23, 116]. Dokumentavimo strategija buvo suprasta kaip kelių įstaigų ir (ar) asmenų pastangos užtikrinti dokumentų išsaugojimą archyvų institucijose pagal nustatytas archyvų kaupimo kryptis. Todėl šios strategijos kūrėjais ir įgyvendintojais turėjo būti dokumentų sudarytojai, administratoriai, archyvarai ir vartotojai. Pagal pirminę šios strategijos idėją pagrindinis archyvaro uždavinys – kaupti dokumentus, o įgyvendinant šią strategiją – nustatyti reikiamą dokumentuoti temą (dalyką), surasti tinkamus dokumentų vertinimo specialistus ir kaip dokumentų analitikui ir atrinktų dokumentų gavėjui dalyvauti vertinant [23, 123]. Vėliau šios strategijos autoriai pasiūlė archyvarams sutelkti dėmesį į visišką (angl. *full*) visuomenės dokumentavimą, o ne tik į konkrečių dokumentų atranką dėl jų istorinės ar kitos išliekamosios vertės [8, 30]. Būtent archyvarai turėjo formuoti vertės ekspertizės strategijas kaip tyrimo būdą dokumentuoti visuomenę, kad jos skleistų vertės ekspertizės rekomendacijas ir sustiprintų įstaigos dokumentų kaupimo politiką [8, 29]. Pripažįstama, kad archyvarai privalo aktyviau dalyvauti sudarant informacijos ir dokumentų valdymo sistemas [8, 37], taip pat geriau išmanyti, kaip automatizuotos sistemos galėtų būti priderintos prie bendro informacijos sudarymo ir vartojimo, kokią jos turi įtaką informacijos pobūdžiui bei reikšmei. Be to, archyvarai turi įsiterpti į sprendimų priėmimo procesą automatizuotų informacinių sistemų sudarymo klausimais ir išaiškinti sistemų projektuotojams, kodėl dokumentus svarbu saugoti ilgą laiką [8, 37]. To nedarydami, archyvarai rizikuoja prarasti išliekamosios reikšmės informaciją, kuri gali būti sunaikinta ar kitaip prarasta [8, 37].

Tai, kad įstaigose sudaroma daug dokumentų kopijų, taip pat dokumentų, kurių reikšmė įstaigai trumpalaikė, dokumentavimo strategijos autorių nuomone, skatino kurti naują archyvų komplektavimo tikslu atliekamos vertės ekspertizės teoriją ir ieškoti naujų jos įgyvendinimo būdų [22, 128]. Šios strategijos autorių pasiūlytas

įstaigos funkcinės analizės metodas, kaip ir aptartoji strategija, grįstas tais pačiais principais, bet skiriasi jo įgyvendinimo būdas. Dokumentavimo strategijos tikslas – koordinuoti daugelio įstaigų dokumentų kaupimo veiklą, o įstaigos funkcinė analizė siekiama koordinuoti konkrečios įstaigos atliekamą veiklą, kad pagerėtų šios įstaigos dokumentacija. Įstaigos funkcijų tyrimas suteikia pagrindą tiek įstaigos dokumentų kaupimo planui, tiek bendrai su kitomis įstaigomis atliekamai dokumentų kaupimo veiklai, t. y. dokumentavimo strategijai, įgyvendinti [22, 127]. Atlikdami vertės ekspertizę šiuo būdu, archyvarai pirmiausia turi suprasti kontekstą, iš kurio dokumentai kilo, – tai, kas turi būti dokumentuota, ir išmanyti kaupiamų dokumentų problemas, o tik vėliau svarstyti konkrečių dokumentų grupių reikšmę [22, 128]. Vis dėlto įstaigos funkcijų analizė JAV asocijavosi su įstaigos struktūros analize. H. W. Samuels nuomone, įstaigų struktūra dėl besikeičiančių funkcijų ir ekonominių sąlygų nėra pastovi, be to, įstaigų sudaromos duomenų bazės reikalauja analizuoti funkcijas, o ne įstaigos administracinę struktūrą [22, 131]. Funkcijų analizė turėjo padėti išsiaiškinti, kaip atrenkami konkretūs dokumentai. Skirtingai nuo kitų vertės ekspertizės strategijų, atliekant šią analizę įrodymai aiškinami kaip šaltinis, kuris apima ne tik archyvus, bet ir rankraščius, publikuotus šaltinius, o dokumentavimo problemos nagrinėjamos atsižvelgus į dokumentais paliudytų funkcijų stoką [22, 134]. Archyvų institucijose saugotini dokumentai gali būti atrenkami remiantis ne tik įstaigų veiklos dokumentų, bet ir kitų šaltinių, pranešimų, mokslinių žurnalų, informacija. Taigi archyvai turėtų fiksuoti svarbias visuomenei būdingas socialines funkcijas ar reiškinius. Drauge kito ir dokumentavimo strategijos autorių nuomonė apie archyvarų vykdomas funkcijas. H. W. Samuels nuomone, archyvarų užduotis – vadovauti dokumentų valdymui, o ne kaupti konkrečios įstaigos dokumentus, ir šios profesijos atstovai turėtų aktyviai dalyvauti dokumentų sudarymo, analizės bei atrankos procesuose, būti ne tik dokumentų saugotojai, bet ir įstaigos veiklos fiksuotojai [22, 137].

Šio straipsnio autorės nuomone, vertės ekspertizės raidos prasme svarbu tai, kad dokumentavimo strategijos kūrėjai numatė ryšius tarp konkrečios įstaigos archyvo ir kitų įstaigų, tarp archyvarų ir kitų profesijų atstovų, pabrėžė aktyvų archyvarų vaidmenį atrenkant dokumentus. Dokumentavimo strategijos įgyvendinimo svarstymai turėjo įtakos kitoms vertės ekspertizės strategijoms susiformuoti. Diskusijų, susijusių su vertės ekspertizės strategijomis ir jų įgyvendinimu, bangą JAV atspindėjo ir kanadiečio R. Browno komplektavimo strategija.

Komplektavimo, kaip ir dokumentavimo, strategijos tikslas – dokumentuoti visuomenę. R. Browno nuomone, įstaigose sudaromų dokumentų gausa lemia dokumentų, kaip šaltinių, esmę, o elektroninių dokumentų sudarymas kreipia archyvarų profesiją nuo dokumentų vertinimo pagal jų turinį ar fizinę būklę prie konceptualios ir kontekstinės informacijos analizės [2, 37]. Dokumentavimo strategija labiau

orientuota į archyvų institucijose saugotinių dokumentų analizę pagal temas (dalykus) arba konkrečios įstaigos funkcijų analizę, o R. Brown'o pasiūlyta strategija – į iš anksto ir aiškiai apibrėžtą informacijos visumos arba jurisdikcijos analizę. Pasiūlytu tyrimo metodu siekta palengvinti dokumentų vertės ekspertizę pagal archyvinę ir istorinę vertę bei ryšį su dokumentų kilme [2, 36], taip pat teoriškai pagrįsti vertės ekspertizę, atliekamą archyvų komplektavimo tikslu. Vertės ekspertizės įgyvendinimas šioje strategijoje grįstas dokumentų sudarytojų ir atitinkamų dokumentų valdymo formų analize. Įgyvendinant šią strategiją, pirmiausia siekiama nustatyti reikšmingų archyvų institucijose saugotinių dokumentų buvimo vietą ir bendruosius šaltinius (fondus), paskui šiuos komplektavimo objektus įvertinti pagal intelektinius kaupimo prioritetus ir siekti, kad kiekvienas objektas būtų suskaidytas į vidinius administracinius komponentus, siekiant suskirstyti tikėtinas jų archyvinės-istorines vertes fondų ar serijų lygiu [2, 39]. Todėl archyvarai turėtų išsiaiškinti dokumentų sudarymo procesą, dokumentų sudarytojų vykdomas funkcijas (veiklą) ir nuspręsti, kur gali būti geriausi fiksuotos tikrovės (biurokratinio konteksto) įrodymai.

R. Brown'o ieškojimus vertės ekspertizės srityje paskatino T. Cooko ir D. Bearmano teiginiai, kad įstaigos dokumentų sudarymo kontekstas (-ai) ir įstaigos dokumentų kilmė (-ės) turėtų būti apibrėžti atsižvelgiant į dokumentų sudarytojo *de facto* nustatytas organizacines ribas, kaip kolektyvinio vieneto (funkcionalumo) funkcionavimą, o ne į dokumentų sudarytojo *de jure* stebėjimą ir atskleidimą nekintančiose struktūrose ir administravimo srityse [3, 122]. Komplektavimo strategiją R. Brownas kūrė ne tik platesnės dokumentų kilmės ir konteksto sampratos, socialinių mokslų teorijos, bet ir hermeneutikos, tekstų supratimo ir interpretacijos, metodologijos pagrindu. Remiantis šia metodologija vengiama subjektyvaus teksto supratimo, siekiama objektyvių žinių, pažinti kontekstą, iš kurio dokumentai kyla, ir dekonstruoti dokumento sudarytojo tekstuose fiksuotas mintis.

Dokumentų analizę autorius suprato ne kaip jų vertinimą pagal informacinę, įrodomąją ar kitas vertes, bet kaip kritišką vertinimą biurokratiniame kontekste, t. y. dokumentų, kaip pasakojamųjų (angl. *narrative*) tekstų, skaitymą [2, 45]. Teksto analizė biurokratiniame kontekste yra pagrindinis kiekvienos makrolygiu atliekamos vertės ekspertizės elementas, kadangi ji pasitelkiama dokumentams (biurokratinio konteksto įrodymams) įvertinti. Šios analizės esmę lemia dokumentų, kaip konteksto pasakojamųjų šaltinių (angl. *narrative sources*), sampratos ir jų formavimo, tvarkymo, sisteminimo ir tekstų, kaip bendrojo šaltinio (fondo) pasakojimo, suvokimas [2, 50]. Strategijos autorius atkreipė dėmesį ir į tekstų formavimosi reikšmę atliekant vertės ekspertizę. Tekstų formavimasis, kai šie tekstai vertinami kaip informacijos integravimo ir komunikacijos priemonė siekiant išdėstyti, perduoti ir fiksuoti pranešimus apie įstaigos veiklą, sistemas, procesus, reiškė tekstuo-

se (dokumentuose) atskleistus įstaigų tinklus ir struktūros savybes bei funkcijas. R. Brown'o nuomone, tekstų (dokumentų) tyrimas, siekiant suprasti jų sudarytojo veiklos kontekstą, turėtų būti atliktas dar iki vertės ekspertizės įgyvendinimo makrolygiu pradžios [3, 123–124]. Makrolygiu atliekant vertės ekspertizę, tekstai turėtų būti tiriami kaip pirminis dokumentų sudarytojų konteksto ir kontekstiškumo (angl. *contextuality*) šaltinis ir kaip archyvinių žinių, būtinų viešųjų dokumentų analizei atlikti ir reikšmei nustatyti, elementas [3, 159].

R. Brown'o kolegos T. Cooko nuomone, tikslinga daugiau dėmesio kreipti į įvairių ir skirtingų tarpusavyje susijusių veiksmų, funkcijų, programų ar veiklos, bendruomenės, visuomenės lūkesčių, kurie lėmė dokumentų sudarymą, kontekstų reikšmę [4]. Tai lemia funkcijų, o ne dokumentų dėl jų galimos reikšmės istoriniams tyrimams, vertinimą, nusprendžiant, kurios funkcijos, darbo procesai ar asmenys, tikėtina, sukurs vertingus dokumentus, o kurios ne [4]. Taigi vertės ekspertizė, atliekama makrolygiu, labiau sutelkė dėmesį į dokumentų sudarytojus ir (arba) jų funkcijas bei dokumentų sudarymo kontekstą, o ne į konkrečius dokumentus. T. Cooko pasiūlytos makroekspertizės, kaip ir dokumentavimo bei komplektavimo strategijų, išskirtinis bruožas – funkcijų analizė ir požiūrio „iš viršaus žemyn“ laikymasis. Šio straipsnio autorės nuomone, T. Cooko pasiūlyta makroekspertizė buvo reakcija į nevienodai interpretuojamus dokumentų sudarytojus (įstaigas, funkcijas, programas), į sudėtingesni viešųjų dokumentų sudarymą ir jų teikiamą informacinį rezultatą. Taigi numatyta, kad archyvų komplektavimo tikslu atliekama vertės ekspertizė (priimant sprendimus ką saugoti ir ką naikinti) bus įgyvendinama atsižvelgiant ne į valstybės reikalavimus arba istorinių tyrimų kryptis, bet siekiant atspindėti visuomenę per piliečių ir valstybės sąveikos analizę [6, 30]. Makroekspertizei rūpi valdymas plačiąja prasme, o ne įstaigų struktūros ir jų valdymo funkcijos. Valdymas pabrėžia valstybės, piliečių ir grupių sąveiką, taip pat valstybės veiklos kryptis ir procedūras; dėmesį sutelkia į valstybės poveikio visuomenei paliudijimą dokumentais ir pačios visuomenės funkcijas; apima visus dokumentus nepaisant jų laikmenos, t. y. neišskiria rašytinių tekstų; ieško daugialypių pasakojimų ir piliečių bei valstybės sąveikos dokumentų [6, 30].

T. Cooko pasiūlyta vertės ekspertizės, atliekamos makrolygiu, metodologija siekiama ne tik atskleisti dokumentų sudarymo kontekstą, bet ir pateikti piliečiams dokumentinius įrodymus apie tai, kaip valdžia formuoja politiką, priima sprendimus ir atlieka veiklą. Šio autoriaus nuomone, valstybės bei piliečių sąveiką atskleidžia trijų požymių (programos (funkcijos), įstaigos (struktūros) ir piliečio) ryšiai, todėl būtina šiuos ryšius išaiškinti. Be to, šią sąveiką galima nustatyti tik atlikus veiklos programų (funkcijų), procesų analizę. Todėl pirmiausia siūloma nustatyti reikšmingiausią socialine prasme programą (funkciją), kuri rodytų, kur formuojama politika ir priimami sprendimai, siekiant tenkinti visuomenės poreikius. Nusta-

čius tokią funkciją, tikėtasi rasti išliekamąją vertę turinčių dokumentų buvimo vietą (įstaigą), o šią įvertinus, atrinkti ir dokumentus. Šiuo būdu įvertinti dokumentai galėjo atskleisti dokumentų sudarytojų veiklos kontekstą ir veiklą socialine ir istorine prasme. Be to, pagal šią strategiją, archyvarai, o ne dokumentų tyrinėtojai ar sudarytojai, yra profesionalūs visuomenės atstovai, turintys įstatymų suteiktus įgaliojimus ne tik kaupti valstybės ir piliečių sąveikos įrodymus, bet ir formuoti kolektyvinę atmintį.

Šio straipsnio autorės nuomone, vertės ekspertize atliekama makrolygiu ir naudojant funkcijų analizę, archyvų institucijos siekė iš naujo apibrėžti veiklos erdvę ir socialinius vaidmenis modernių įstaigų ir (ar) informacijos valdymo aplinkoje. Archyvų institucijų tikslas išsaugoti įstaigų veiklos, valstybės ir piliečių sąveikos įrodymus, taip pat kolektyvinę atmintį, tapo labiau susietas su įstaigų dokumentų sudarymo kontekstu (-ais), veiklos funkcijomis ir procesais.

Įrodymai, atmintis ir rizikos valdymas įgyvendinant vertės ekspertizę

Paskutiniai XX a. dešimtmečiai pasižymėjo dokumentavimo ir komplektavimo strategijų kritika bei diskusijomis technologijų taikymo, elektroninių dokumentų sudarymo ir išsaugojimo klausimais. Šių dokumentų sudarymo ir išsaugojimo ypatybės lėmė, kad archyvarai siekė įsiterpti į dokumentų valdymo procesus jau dokumentų gyvavimo ciklo pradžioje. Elektroninių dokumentų sudarymo aplinką reikėjo įvertinti dokumentų valdymo, archyvistikos disciplinų, taip pat teisės, organizacijų teorijos, informacijos ir informacinių sistemų įgyvendinimo tikslais. Elektroninio dokumento sampratos svarstymai lėmė, kad archyvarų profesinė bendruomenė iš naujo vertino dokumento, kaip asmenų ir įstaigų veiklos įrodymo, apibrėžimą [11, 43], taip pat archyvų, kaip įrodymų, sampratą. Šiuo laikotarpiu D. Bearmanas ir Ch. M. Dollaras archyvarams pasiūlė iš naujo įvertinti pokyčius, kuriuos lėmė elektroninė dokumentų sudarymo aplinka, nustatyti dokumentų valdymo (saugojimo) sistemų (angl. *recordkeeping system*⁴, toliau – dokumentų valdymo sistemos) reikalavimus ir įsiterpti į dokumentų sudarymo procesą kiek įmanoma anksčiau, t. y. jau projektuojant sistemas, o atliekant vertės ekspertizę, daugiau dėmesio skirti ne įstaigos dokumentų, o sandorių (angl. *transaction*⁵), įstaigos funkcijų (kompetencijų), kurias vykdant sudaromi dokumentai, reikšmei.

---

⁴ Dokumentų valdymo sistemos (angl. *recordkeeping system*) išlaiko ir užtikrina dokumentų pateikimą, o informacinė sistema saugo ir užtikrina prieigą prie informacijos. Dokumentų valdymo sistemos išskiriamos iš kitų įstaigos informacinių sistemų dėl jų vaidmens suteikiant įstaigos veiklos sandorių įrodymus [1, 35].

⁵ Terminas „sandoris“ (angl. *transaction*) suprantamas kaip veiksmas, atliktas vykdant veiklą, o ne komercinis sandoris [1, 35].

Daug dėmesio elektroninių dokumentų valdymui skyręs D. Bearmanas akcentavo įrodymų valdant elektroninius dokumentus išsaugojimo reikšmę. Jis apibrėžė dokumento ir įrodymų ryšį, nustatė, kokią įtaką šis ryšys turi dokumentų saugotojams. Dokumentai suprastini kaip veiklos sandorių įrodymai, o įrodymus, anot D. Bearmano, sudaro turinys, struktūra ir konteksto duomenys [1, 6]. Kaip teigia D. Bearmanas, archyvai yra fiksuoti sandoriai, sudaryti vykdant veiklą. Jie turi tęstinės įrodomosios vertės. Kriterijai, kurie skiria archyvus nuo bet kurios kitos bet kuriuo metu sudarytos ar gautos informacijos įstaigoje, yra šie: archyvai yra sandorių dokumentai, jie patvirtina įstaigos misijose numatyta veiklą ar funkcijas ir yra saugomi dėl jų, kaip įrodymų, tęstinės vertės [1, 147]. Taigi archyvų samprata susieta su kontekstu, kuriame archyvai sudaryti, o jų įrodymąją vertę lemia konteksto išskyrimo laipsnis [1, 148]. Valdant įstaigos dokumentus labiau siekiama išlaikyti dokumentus, o valdant archyvus – išsaugoti. Todėl vertės ekspertizės įgyvendinimo prasme D. Bearmanas didelę reikšmę teikė dokumentų sudarymo kontekstui ir orientavo į procesų, iš kurių dokumentai kilo, analizę. Jo nuomone, archyvarai atrenka dokumentus dėl jų, kaip įrodymų, istoriškumo (angl. *evidential historicity*). Įrodymų istoriškumas – tai informacijos visuma, kuri suprantama kaip suskaičiuojami sandoriai, t. y. ryšys tarp dokumento ir archyvarų nustatytos veiklos, siekiant išreikalauti įrodymų [1, 148]. Būtent įrodymų išsaugojimas yra archyvarų veiklos esmė ir jie dalyvauja formuojant įrodymus. Dokumentai vykdant veiklą saugomi, kad būtų patenkinti tos veiklos įrodymų reikalavimai, o archyvarai išsaugo dokumentus atskaitomybės tikslu [1, 149]. Atlikdami vertės ekspertizę, archyvarai kontekstinės informacijos reikšmę įrodymams atpažįsta, kai svarsto informacijos įrodomąją vertę, siekia priimti ir įgyvendinti sprendimus. Sprendimų priėmimui palengvinti siūloma ir rizikos valdymo (angl. *risk management*) metodologija, kuri siejama su įstaigų galimų saugoti dokumentų nenustatymo ar neišsaugojimo padarinių įvertinimu.

Įrodymų suformavimą, kaip archyvarų veiklos tikslą, išskyrė ir Ch. M. Dollaras. Šio autoriaus nuomone, įvertinus elektroninių dokumentų sudarymo aplinką, archyvarams nebepakako nustatyti dokumentų įrodomąją ar informacinę vertes, todėl daugiau dėmesio pradėta kreipti ir į techninius aspektus, susijusius su dokumentų patikimumu ir mobilumu. Archyvų institucijos turėtų numatyti, kaip projektuojant informacines sistemas užtikrinti, kad elektroninė informacija būtų nustatyta, išsaugota ir prieinama programos atskaitomybės (ar įrodymų) tikslu [13, 317]. Jei ši elektroninės informacijos valdymo visu gyvavimo ciklu idėja būtų įtraukta į informacinių sistemų projektavimą, šio autoriaus nuomone, tai padėtų tenkinti įstaigos veiklos ir archyvų institucijų reikalavimus [13, 317]. Pabrėžiama, kad būtent archyvarai turi užtikrinti elektroninių dokumentų valdymo visu gyvavimo ciklu funkcinis reikalavimus ir šiuo būdu garantuoti, kad informacija, turinti archyvinės

vertės, būtų nustatyta, išsaugota ir prieinama [13, 318]. Dokumentų išliekamajai vertei apibrėžti jis pasiūlė dokumentų tęstinės vertės (angl. *continuing value*) terminą ir dokumentų tolesnio saugojimo klausimus svarstyti atsižvelgus į dokumentų išsaugojimo sąnaudas ir naudą, o vertės ekspertizės ir dokumentų išsaugojimo funkcijas, kad būtų užtikrintas dokumentų nustatymas ir išsaugota jų tęstinė vertė, – įtraukti į informacinių sistemų projektavimo reikalavimus [15, 54]. Vadinasi, vertės ekspertizė, grindžiama dokumentų sudarytojų funkcijų (kompetencijų), o ne konkrečių dokumentų vertinimu, būtų pradedama įgyvendinti jau dokumentų gyvavimo ciklo pradžioje.

Šios pozicijos įgyvendinant vertės ekspertizę laikėsi ir L. Duranti, skyrėsi tik jos požiūris į archyvarų vaidmenį. Jos nuomone, archyvai turi būti išsaugomi nepažeidžiant jų tarpusavio ryšio. Dokumentų saugojimas archyvų institucijose sukuria dokumentų tarpusavio ryšių tinklą, o šitai lemia archyvų reikšmę. Būtent dokumentų tarpusavio ryšiai ir kontekstas yra saugotini dalykai. O archyvarai, kurie aktyviai dalyvauja atrenkant dokumentus, rizikuoja sunaikinti archyvinius ryšius, dokumentų autentiškumo ir patikimumo charakteristikas. Todėl archyvarų tikslas yra ne atrinkti, bet apsaugoti dokumentus ir jų kontekstą, taip pat išsaugoti kitoms kartoms patikimus, autentiškus baigtų socialinių veiksmų įrodymus taip, kad jie sudarytų šaltinių ir ateities sprendimų priėmimo pagrindą [14, 343]. Archyvarai neturėtų dokumentų atrinkti priskirdami jiems išorines vertes. Jie privalo vykdyti suteiktus įgaliojimus ir archyvų komplektavimo uždavinius, taip pat būti tarpininkais ir visuomenės įrodymų saugotojais, o ne dokumentuotojais, interpretuotojais ar teisėjais [14, 342]. Taigi archyvams priskirta funkcija – moralinė archyvų apsauga, t. y. dokumentų autentiškumo, kuriuo socialinės grupės ir asmenys atsako už savo veiksmus, apsauga [15, 64].

L. Duranti, D. Bearmanas ir Ch. Dollaras priskiriami tyrėjams, kurie pabrėžė archyvų įrodomosios vertės išsaugojimą. Šie autoriai rėmėsi dokumentų gyvavimo ciklo koncepcija ir pripažino, kad elektroninių dokumentų sudarymo aplinka reikalauja įtraukti vertės ekspertizę į dokumentų valdymą visu jų gyvavimo ciklu.

Australijoje dominuojanti dokumentų tęstinumo koncepcija turėjo įtakos ir vertės ekspertizės įgyvendinimui šioje šalyje. Dokumentų, kaip įrodymų, išsaugojimo koncepcija Australijoje dominavo XX a. 9–10 dešimtmetyje bei turėjo įtakos elektroninių dokumentų valdymo strategijoms kurti [20, 340]. Australijoje suformuluota dokumentų tęstinumo (angl. *records continuum*) koncepcija sujungė dokumento bei archyvų, kurie apibrėžti kaip tęstinę vertę turintys dokumentai, koncepcijas ir neišskyrė dokumentų gyvavimo etapų. Laikytasi požiūrio, kad dokumentų valdymo ir archyvinimo procesai fiksuoja dokumentus, kurie yra sudaryti visuomenės ir įstaigų veikloje (šitai yra žmonių bet kurios rūšies sąveika), ir numato išsaugoti dokumentus kaip veiklos įrodymus [20, 336], o dokumentai neskirstomi tik į įrodo-

muosius, arba į atminties, jie apima abu šiuos aspektus. Būtent dokumentų įrodomasis pobūdis skiria juos nuo kitų fiksuotos informacijos formų ir suteikia jiems teisę atlikti ypatingą vaidmenį formuojant atmintį ir suteikiant formą tapatumui [20, 352].

Pagal dokumentų tęstinumo koncepciją, dokumentų vadybininkų ir archyvarų profesijos vertinamos kaip viena profesija – dokumentų saugotojų. Kaip visuomenės dokumentų valdymo specialistai (angl. *recordkeeping specialists*) jie kartu įgyvendina dokumentų valdymo sistemas, užtikrinančias tęstinės vertės turinčių dokumentų išsaugojimą. Šie specialistai, remdamiesi valdymo efektyvumu ir rizikos valdymu, turėtų įrodinėti, kur reikėtų užfiksuoti ir išsaugoti konkrečius dokumentus. Pažymėtina, kad vertės ekspertizei apibrėžti pradėtas vartoti terminas „funkcinė vertės ekspertizė“ (angl. *functional appraisal*) buvo suprantamas kaip bendras intelektinis pagrindas vertės ekspertizei atlikti. Įgyvendindami funkcinę vertės ekspertizę, archyvarai turėtų ne tik dirbti su įstaigoje sukauptais dokumentais, bet ir bendradarbiauti su dokumentų sudarytojais. Be to, įgyvendinant vertės ekspertizę rekomenduojama laikytis strateginio požiūrio į veiklos dokumentų valdymą, t. y. DIRKS'o metodologijos (angl. *Design and Implementation of Record Keeping Systems*), kuri sudaryta pagal dokumentų tęstinumo modelį. Vertės ekspertizę archyvaras turėtų pradėti nuo įstaigos funkcijų ir veiklos, o ne sukauptų dokumentų analizės. Ši analizė reiškia, kad dokumentų poreikis arba tikėtinas dokumentų naudojimo poreikis turėtų būti nustatytas dar iki dokumentų sudarymo ir nuo jo nepriklausyti [27, 58]. Dokumentai turėtų būti atrenkami įvertinus jų praradimo riziką, naudą ir išsaugojimo sąnaudas. Rizikos valdymo koncepcija įtraukta į sprendimų dėl dokumentų, kaip nacionalinių archyvų⁶, atrankos priėmimo procesą [27, 59]. Taigi vertės ekspertizė apima su valdymo funkcijomis, veiklomis susijusių ir dokumentais suinteresuotų asmenų identifikavimą ir rizikos, jei šie interesai nebūtų patenkinti, ištyrimą, o archyvarų užduotis – priimti sprendimus valdymo ir (Australijos) visuomenės naudai [32].

Priimant sprendimus dėl dokumentų poreikio ir dokumentų saugojimo, remiamasi veiklos poreikiu, organizacijos atskaitomybės reikalavimais ir bendruomenės lūkesčiais [32]. Dokumentų vertinimas ir sprendimai grįsti klasėmis (angl. *classes*), kurios atspindi Australijos Federacijos įstaigų funkcijas ir veiklą [32]. Manyta, kad funkcijų klasifikacija yra labiausiai tinkama sistema vertės ekspertizei atlikti, kadangi ši klasifikacijos forma turi aiškius ryšius su administraciniu kontekstu, kuriame dokumentai sudaromi ir naudojami, o jei dokumentai sudaromi einamajai veiklai, gali būti atsižvelgiama į nuomonę žmonių, kurie supranta dokumentų tikslus ir

---

⁶ Terminas „nacionaliniai archyvai“ (angl. *national archives*) Australijoje vartojamas dokumentų, turinčių tęstinės reikšmės ir saugomų archyvų institucijose, prasme.

reikšmę [32]. Numatyta, kad vertės ekspertizę įgyvendinantys analitikai, atlikdami funkcijų ir rizikos analizę, turėtų konsultuotis su suinteresuotais asmenimis ir įvertinti, kiek šie asmenys (kuriems dokumentų reikės ilgiau nei įstaigos darbuotojams), tikėtina, naudosis neeinamaisiais dokumentais [27, 60]. Šį vertinimą sudaro du etapai. Pirmuoju etapu įstaigos, paisydamos savo veiklos interesų, kreipiasi į suinteresuotus asmenis, siekdamas nustatyti reikiamą dokumentų saugojimo laiką. Archyvų institucijos dokumentus vertina nepriklausomai nuo dokumentus sudariusių įstaigų. Siekdamas nustatyti dokumentus, kurie bus atrinkti kaip nacionaliniai archyvai, jos rengia konsultacijas su daugiau suinteresuotų asmenų [27, 60]. Taigi vertės ekspertizės įgyvendinimas dar labiau nutolsta nuo konkrečių dokumentų vertinimo ir priartėja prie dokumentų konteksto vertinimo. Šia prasme archyvarų funkcija priimti galutinį sprendimą, kokie dokumentai bus saugomi kaip nacionaliniai archyvai, išlieka. Keičiasi archyvaro, priimančio šiuos sprendimus, santykis su įstaiga – dokumentų sudarytoja, nes archyvaras pradeda įgyvendinti dokumentų valdymo sistemą dar iki dokumentų šioje sistemoje sudarymo.

Diskusijos archyvų išsaugojimo tikslų, funkcijų klausimais parodė, kad archyvai turi įtakos įstaigų, įmonių ir asmenų administracinei, teisinei, finansinei, valdymo atskaitomybei, o archyvų institucijų darbuotojai įsitraukė į diskusijas teisės žinoti, informacijos laisvės, privatumo apsaugos, autorių teisių ir intelektualinės nuosavybės bei elektroninės komercijos sąlygų klausimais. Pripažinta, kad archyvai turi įtakos istorijos mokslui ir šio mokslo kryptims, kolektyvinei atminčiai ir nacionaliniam tapatumui, taip pat asmenų, grupių ir bendruomenių suvokimui, o archyvų saugotojai – profesinės atsakomybės siekiantys archyvarai, aktyviai įsiterpdami į dokumentų valdymo procesus iki dokumentų atrankos saugoti archyvų institucijose, taip pat į jų vertės ekspertizę įstaigoje, turi įtakos dokumentams, kurie svarbūs kolektyvinės atminties ir tapatumo formavimui [28, 2].

Straipsnio autorės nuomone, galima teigti, kad vertės ekspertizė makrolygiu ir atliekant funkcijų analizę angliškai kalbančiose šalyse papildyta rizikos analize. Rizikos analizė įgyvendinant vertės ekspertizę tampa nauju metodologiniu aspektu.

Vertės ekspertizės raidos kryptys

Ilgą laiką laikytasi požiūrio, kad principai ir strategijos, kurių archyvarai laikėsi, ir veiklos, kurias vykdė, ypač pasirinkdami arba vertindami, kas bus saugoma ir kas sunaikinama, turi įtakos archyvų institucijose saugomų dokumentų sudėčiai ir būdai, taip pat visuomenės atminčiai [28, 3]. Šie principai ir strategijos padeda suprasti archyvų institucijų pobūdį ir jas kaip visuomenės atminties vietas. Atmintis, kaip ir istorija, turi savo šaknis archyvuose. Be archyvų atmintis susilpnėtų, žinios apie atliktus veiksmus išnyktų, pasididžiavimas praeitimi išsisklaidytų. Archyvai

apsaugo visuomenę nuo šių praradimų. Jie kaupia įrodymus to, kad vyko praeityje ir yra susiję su šiuolaikiniu pasauliu [28, 18]. Kai nyksta tradicinė kaimo gyvenimo, šeimos ir artimųjų samprata, būtent archyvai išlieka istorijos sampratos pagrindu, jie patvirtina mūsų patirtį, suvokimą, pasakojimus, kalbas, taigi jie yra mūsų atmintis [28, 18]. Anot T. Eastwoodo, archyvų, kaip veiksmų ir sandorių įrodymų, duomenys tinkami sužadinti visuomenės atmintį, orientuoja vertės ekspertizės įgyvendinimą [17, 71]. Jo nuomone, archyvarai atliekantys vertės ekspertizę, siekia padėti visoms visuomenės organizacijoms išsaugoti atmintį. Jie turi įtakos šių organizacijų ryšiams ir nepriskiria verčių vertinamiems objektams. Jei archyvų institucijose saugomas dokumentas yra atmintis, kalbėdamas apie vertės ekspertizę T. Eastwoodas kelia klausimą, kaip archyvarai vertina istorinę atmintį ir kaip dalyvauja ją kaupiant. Manyta, kad archyvarai įgyvendina viešosios atminties kaupimo funkciją, bet nėra atminties formuotojai ar interpretuotojai [17, 85].

T. Cooko teigimu, vertės ekspertizė moderniaame pasaulyje fiksuos valdymo funkcionalumą (angl. *functionality of government*) ir individualias valdymo programas, t.y. piliečių brendimą demokratijos sąlygomis, taip pat piliečių ir valstybės funkcionavimo sąveikos lygį (kaip jie priima, atsisako, protestuoja, kreipiasi), šių funkcinių valstybės programų įtaką piliečiams, ir atvirkščiai [6, 31]. Efektyvaus įstaigos ir dokumentų valdymo akcentavimas lėmė bendresnių dokumentų valdymo ir vertės ekspertizę įgyvendinimo normų iniciatyvas. Šių iniciatyvų rezultatas – tarptautinio dokumentų vadybos standarto priėmimas, kuriame įtvirtinta, koku būdu vertės ekspertizė gali būti pradėta įgyvendinti projektuojant dokumentų valdymo sistemas. Dokumentų valdymo sistemų kūrimo strategija turi apimti ne tik konkrečių sistemų projektavimą, reikalavimų nustatymą, bet ir dokumentų saugojimo terminų apibrėžimą, sprendimų dėl išliekamąją vertę turinčių dokumentų priėmimą, derinant tai su norminamąja aplinka [19, 8]. Kokie dokumentai turėtų būti fiksuoti dokumentų valdymo sistemoje, nustatoma remiantis norminamosios aplinkos, veiklos, atskaitomybės reikalavimų ir rizikos neužfiksuoti dokumentų analize [19, 11]. Šios analizės duomenys lems sprendimus, kiek laiko dokumentai bus saugomi sistemoje. Įstaigos veiklos dokumentai turėtų tenkinti dabartinės ir būsimos veiklos poreikius. Šie dokumentai saugomi kaip įstaigos atminties dalis, kaip turintys reikšmę įstaigos atskaitomybei, o nuolat turėtų būti saugomi tie dokumentai, kuriuose pateikiama informacija apie įstaigos veiklos politiką bei veiksmus ir jų įrodymai, taip pat informacija apie organizacijos ryšius su klientais, kuriuos ji aptarnauja, ir tų ryšių įrodymai. Nuolat turėtų būti saugomi ir dokumentai, kuriuose fiksuojamos asmenų ir įstaigų teisės ir pareigos, kurie prisideda prie organizacijos atminties išsaugojimo mokslo, kultūros ar istorijos tikslais ir kuriuose yra informacijos apie vidaus ir išorės suinteresuotus asmenis dominančias veiklos sritis ir tos veiklos įrodymų [19, 12]. Taigi vertės ekspertizė, kaip dokumentų valdymo sistemos pro-

jektavimo ir įgyvendinimo bei sistemos ir dokumentų reikalavimų realizavimo, rezultatas, yra susijusi su visu dokumentų gyvavimo ciklu, o ne tik neeinamųjų dokumentų įvertinimu.

Tarptautinio dokumentų vadybos standarto savanoriškas taikymas ar taikymas konkrečios valstybės teisės aktų nustatyta tvarka turės įtakos ir vertės ekspertizės įgyvendinimui. Standarte pabrėžiama, kad atsakomybė už dokumentų valdymą turėtų tekti visiems organizacijos darbuotojams, įskaitant dokumentų valdytojus, kitus susijusius informacijos specialistus, atsakingus darbuotojus, padalinių vadovus, sistemų administratorius ir kitus asmenis, kurių veiklos dalis yra dokumentų rengimas [19, 5]. Taigi archyvarai kartu su kitais įstaigos darbuotojais dalyvauja visuose dokumentų valdymo ir išsaugojimo procesuose, tuo prisideddami prie įstaigos įrodymų ir atminties išsaugojimo. Standartas jungia ir archyvarų profesinėje aplinkoje pastaruoju metu akcentuojamą archyvų, kaip įrodymų ir atminties, išsaugojimą. Pažymėta, kad sisteminis požiūris į dokumentų vadybą yra svarbus organizacijai ir visuomenei, apsaugant ir išsaugant dokumentus kaip veiklos įrodymą. Dokumentų valdymo sistema yra informacijos apie veiklą šaltinis, galintis prisidėti prie tolesnės veiklos ir jos sprendimų, taip pat užtikrinti atskaitomybę esamiems ir būsimiems suinteresuotiems asmenims [19, 4]. Kadangi suinteresuotieji asmenys gali būti suprantami kaip konkrečios įstaigos klientai ir veiklos partneriai arba tyrėjai, taip pat ir valstybiniai archyvai, o dokumentai išsaugoti ne tik kaip veiklos įrodymas, bet ir kaip įstaigos kolektyvinė atmintis, tai išsaugoti dokumentai gali būti vertinami kaip tenkinantys visuomenės poreikius, o šito siekiama atliekant vertės ekspertizę archyvų komplektavimo tikslu ir kaupiant juos valstybiniuose archyvuose.

Taigi įstaigų veiklos įrodymų, kolektyvinės atminties išsaugojimas, valdymo plačiąja prasme taikymas, atrenkant saugotinus dokumentus turi įtakos vertės ekspertizės įgyvendinimui, t. y. bendroms koncepcijoms, strateginiam požiūriui ir bendroms idėjoms atsirasti (vertės ekspertizės įgyvendinimui makrolygiu, taikant funkcijų ar rizikos analizę).

Vertės ekspertizė grįsta dokumentų tęstinumo modeliu, taip pat funkcijų ir rizikos neišsaugoti dokumentų, nepatenkinti suinteresuotųjų asmenų poreikio analize, sulaukia vis didesnių atgarsių ir svarstymų ne tik Australijoje, bet ir JAV, Lietuvoje. Mūsų šalyje dokumentų valdymo reikalavimai nustatyti atsižvelgus į tarptautinio dokumentų vadybos standarto nuostatas.

***

Angliškai kalbančiose šalyse vertės ekspertizė pirmiausia turėjo įtakos gretimų šalių vertės ekspertizės raidai. Vertės ekspertizės teorinių bei metodologinių nuostatų perėmimas arba jų kritika reiškia domėjimąsi vertės ekspertizės teorijomis ir jų įgyvendinimu. Angliškai kalbančių šalių vertės ekspertizės raida rodo, kaip nuo

konkrečių dokumentų (dokumentų grupių) vertinimo dėl jų galimos reikšmės tyrimams atlikti pereina prie dokumentų sudarytojų socialinių funkcijų, programų, veiklos, piliečių sąveikos su šiomis funkcijomis, programomis, veiklomis analizės makrolygiu, vertės ekspertizės, grįstos funkcijų ir rizikos analize.

Archyvų kaip įrodymų ar archyvų kaip atskaitomybės arba atminties išsaugojimo tikslo išskyrimas turėjo įtakos ir teorinėms nuostatoms, kuriomis buvo grindžiama vertės ekspertizė. Vertės ekspertizė, atliekama makrolygiu, aiškinama ir įgyvendinama skirtingai. Makroekspertizė labiau grįsta socialinių mokslų teorija, o D. Bearmanas vertės ekspertizę, kaip ir elektroninių dokumentų valdymą, grindė valdymo teorija ir siūlė atlikti procesų, iš kurių kilo dokumentai, analizę, R. Brownas – hermeneutikos (dekonstrukcinės hermeneutikos) metodologija. Australijoje vertės ekspertizė įgyvendinama pasitelkus tęstinumo modelį ir DIRKS'o metodologiją. Apibendrinant galima teigti, kad angliškai kalbančiose šalyse įsivyravo makrolygiu atliekama vertės ekspertizė.

Vertės ekspertizė tapo ne tik archyvarų ar dokumentų vadybininkų veiklos, bet ir geros dokumentų valdymo sistemos objektu. Praėjusio amžiaus viduryje dar svarstyta, ar archyvaras turi dalyvauti atliekant vertės ekspertizę įstaigos valdymo tikslu, ar tik atlikti ekspertizę archyvų komplektavimo tikslu. Šio amžiaus pradžioje jau neabejojama, kad archyvaras turi aktyviai dalyvauti ne tik dokumentų valdymo procesuose visu jų gyvavimo ciklu, bet ir įsiterpti į dokumentų valdymo sistemų projektavimą bei dalyvauti jas įgyvendinant.

Pažymėtina, kad vertės ekspertizė, atliekama makrolygiu ir funkcijų bei rizikos analizės pagrindu rodo, kaip ją galima integruoti vertinant ne tik tradicinėje laikmenoje sudarytus, bet ir elektroninius dokumentus. Taigi toks vertės ekspertizės įgyvendinimo būdas galėtų būti pasitelktas, įtraukiant vertės ekspertizę į elektroninių dokumentų valdymo sistemas Lietuvoje.

Įteikta 2004 m. gruodžio mėn.

NUORODOS

1. BEARMAN, David. *Electronic evidence: strategies for managing records in contemporary organizations*. Pittsburg, 1994. 314 p. ISBN 1-885626-08-8.
2. BROWN, Richard. Records acquisition strategy and its theoretical foundation: the case for a concept of Archival Hermeneutics. *Archivaria*, 1991–1992 Winter, no. 33, p. 34–56.
3. BROWN, Richard. Macro-appraisal theory and the context of the public records creator. *Archivaria*, 1995 Fall, no. 40, p. 121–172.
4. COOK, Terry. Beyond the Screen: The records continuum and Archival Cultural Heritage. [interaktyvus]. [Australija]: *National Archives of Australia*, 2000 [žiūrėta 2004 m. balandžio 8 d.]. Prieiga per internetą: <www.archivists.org.au/sen/conf2000/terrycook.pdf>.

5. COOK, Terry. Archival science and postmodernism: new formulations for old concepts, *Archival science*, 2001, vol.1, no. 1, p. 3–37.
6. COOK, Terry. Fashionable nonsense or professional rebirth: postmodernism and the practice of Archives. *Archivaria*, 2001 Spring, no. 51, p. 14–36.
7. COX, Richard J. The end of collecting: towards a new purpose for archival appraisal. *Archival science*, 2002, vol. 2, no. 3–4, p. 287–309.
8. COX, Richard J.; SAMUELS, Helen W. The archivist's first responsibility: a research agenda to improve the identification and retention of records enduring value. *The American Archivist*, 1988 Winter and Spring, vol. 54, p. 28–42.
9. CRAIG, Barbara. *Archival appraisal: theory and practice*. München, 2004. 222 p. ISBN 3-598-11538-5.
10. HAWORTH, M. Kent. Reclaiming archival principles. the future of appraisal, records management and description in North America. In *Archival science on the threshold of the year 2000: proceedings of the International conference Macerata, 3–8 September 1990*. Edited by Oddo Bucci. Macerata, 1992. 145–165 p. ISSN 99-1625122-3.
11. HEDSTROM, Margaret. Cohesion and chaos: the state of archives science in the United States. In *The concept of record*. Lund, 1998, p. 37–55. ISBN 91-88366-35-9.
12. *Dictionary of Archival Terminology*. München: International Council on Archives, 1998. 212 p. ISBN 3-598-20279-2.
13. DOLLAR, Charles M. Archival theory and practices and informatics. Some consideration. In *Archival science on the threshold of the year 2000: proceedings of the International conference Macerata, 3–8 September 1990*. Edited by Oddo Bucci. Macerata, 1992, p. 311–323. ISSN 99-1625122-3.
14. DURANTI, Luciana. The concept of appraisal and archival theory. *The American archivist*, 1994 Spring, vol. 2, no. 57, p. 328–344.
15. DURANTI, Luciana. The thinking on appraisal of electronic records: its evolution, focuses, and future directions. *Janus*, 1997, no. 2, p. 47–67.
16. EASTWOOD, Terry. Reflections on the goal of appraisal in democratic societies. *Archivaria*, 2002 Fall, no. 54, p. 59–71.
17. EASTWOOD, Terry. Towards a social theory of appraisal. In *The Archival Imagination*. Edited by Barbara L. Craig. Ottawa: Association of Canadian Archivists, 1992, p. 71–89. ISBN 1-895382-06-8.
18. FLYNN, Sarah. The records Continuum Model in context and its implications for archival practice. *Journal of the Society of Archivists*, 2001, vol. 22, no. 1, p. 79–93.
19. *Information and documentation – Records management*. International standard 15489-1. Geneva: International Standards Organization, 2001. 19 p.
20. MCKEMMISH, Sue. Placing records continuum theory and practice. *Archival science*, 2001, no. 1, p. 333–359.
21. REED, Barbara, Diverse influence: an exploration of Australian appraisal practice. *Archives and manuscripts*, 2003 May, vol. 31, no.1, p. 63–82.
22. SAMUELS, Helen W. Improving Our disposition: Documentation Strategy. *Archivaria*, 1991–1992 Winter, no. 33, p. 125–140.
23. SAMUELS, Helen W. Who controls the pasts? *The American Archivists*, 1986 Spring, vol. 49, no. 2, p. 109–124.
24. SIMPSON, Duncan; GRAHAM, Susan. Appraisal and selection of records: a new approach. *Comma*, 2002, no. 1–2, p. 51–55.
25. SCHELLENBERG, Theodore R. *Modern archives: Principles and techniques*. Chicago: Society of American Archivists, 1998. 247 p. ISBN 0-931828-49-X.
26. SCHELLENBERG, Theodore R. The appraisal of modern public records. *Bulletins of the National Archives*, 1956, no. 8, p. 5–46.

27. SCHWIRTLICH, Anne-Marie. The functional approach to appraisal – the experience of the National Archives of Australia. *Comma*, 2002, no. 1–2, p. 57–61.
28. SCWARTZ, Joan M.; COOK, Terry. Archives, Records, and power: the making of Modern Memory. *Archival science*, 2002, vol. 2, no. 1–2, p. 1–19.
29. TWIGGE, Stephen. Public records, public consultation: the involvement of stakeholders in the selection of records at the Public Records Office, the United Kingdom National Archive. *Archives and Manuscripts*, 2003 May, vol. 31, no. 1, p. 15–24.
30. WILSON, Bruce. Systematic appraisal of the records of the Government of Canada at the National Archives of Canada. *Janus*, 1997, no. 2, p. 23–34.
31. WHITMAN, Jim. Systems of appraisal for the management or research records – content, value and contingency. *Records Management Journal*, 2000, vol. 10, no. 2, p. 87–101.
32. *Why Records are kept* [interaktyvus]. [Australia]: *National Archives of Australia*, 2004 [žiūrėta 2004 m. balandžio 8 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.naa.gov.au/recordkeeping/disposal/why_keep/approach.html>.

APPRAISAL IN THE ENGLISH SPEAKING COUNTRIES AND THE ROLE OF AN ARCHIVIST CONDUCTING APPRAISAL

DAIVA LUKŠAITĖ

Abstract

The article shows how appraisal development in English speaking countries (United Kingdom, Australia, North America countries) is understood in modern literature. On the ground of the articles written by records management or archives researchers from English speaking countries, H. Jenkinson's attitude towards appraisal is estimated. T.R. Schellenberg's public records appraisal conception as well as macrolevel appraisal strategies are analysed here as well. Appraisal strategies in English speaking countries show how appraisal starts with evaluation of records (records groups) themselves for their research value and turns into appraisal of both records creators social functions and programmes, activities. Afterwards appraisal has turned into appraisal conducted in macrolevel appraisal or appraisal based on function and risk analysis. In this article the role of an archivist conducting appraisal is also revealed.

Archives preservation goals have influenced appraisal development. Detachment of archives preservation goals (to preserve archives as evidence and archives as accountability or memory) have influenced the theory on which appraisal strategies are based. In English speaking countries appraisal conducted in records management as well as archives acquisition is related to records regardless their media and form. Macrolevel appraisal has started dominating in these countries.

Appraisal has become the object of archives activity, records management as well as good records management programmes. In the middle of the last century archivists participation conducting appraisal in records management and archives acquisition has been under consideration. At the turn of this century there is no doubt about archivists active participation in records management processes during records life cycle as well as in participation in designing, implementing records management systems.

It should be noted that macrolevel appraisal based on functions or risk analysis shows how appraisal can be integrated into evaluation of electronic records as well as might be integrated into electronic records management systems in Lithuania.